

Відгук

офіційного опонента на дисертаційне дослідження
Котової Сабіни Владиславівни
«Образ ворога» в соціогуманітарному дискурсі Великої Британії, Німеччини
та Росії періоду Першої світової війни (1914-1918 рр.),
подане на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за
спеціальністю 07.00.06 «Історіографія, джерелознавство
та спеціальні історичні дисципліни»

Перша світова війна стала свого роду цезурою світової історії. Вона поділила багато процесів на етапи «до» і «після» війни. В тому числі це стосується й історії України. Більше того, за словами Івана Лисяка-Рудницького, «якби нації мали паспорти, то в українському датою народження був би вписаний «1914» рік». Можна стверджувати, що війна стала серйозним фактором, який вплинув не тільки на політичне життя, соціальні процеси та міжнародне становище країн-учасниць війни, але і на стан думок багатьох людей та спільнот, визначив багато тих змін, які відбудуться в майбутньому. В тому числі це стосується й історичної, та інших гуманітарних наук. Не можна не погодитися з дисертанткою в тому, що Перша світова війна стала «тотальною війною» та початком цивілізаційного розколу, а ідеологічні баталії тоді набули не менш важливого значення, ніж військові битви (С. 10, 123). Дослідники вважають, що саме з цього часу постала масова пропаганда як соціальне явище. І хоча я не певен, що стосовно періоду кінця ХІХ – початку ХХ ст. можна застосувати термін «медійна революція» (С. 54), тим не менш, очевидно, що функціонування інструментів пропаганди в зазначений час набуло якісно нових рис. Свою роль в цьому зіграли і вчені-гуманітарії, публіцисти та інші інтелектуали. Це дозволило деяким дослідникам (і, зокрема, дисертантці) використовувати термін «мобілізація інтелекту» (С. 26, 75) та «духовна мобілізація» (С. 169).

З поміж різноманітних аспектів проблеми, яка стосується стану суспільної свідомості у період Першої світової війни, на провідне місце, також вочевидь, претендує сюжет про формування «образів ворога». Передусім йдеться про образи відповідних народів. На сьогодні вже склався міждисциплінарний напрямок досліджень, який так і називається «імагологія» (в основі лежить слово «image» - «образ»). Свій внесок у становлення імагології зробили й історики. Більш того, поступово в науковому співтоваристві утвердився термін «історична імагологія». Останнім часом на науковому просторі спостерігається активізація імагологічних досліджень. Отже актуальність теми дисертації не викликає

сумнівів. Так само не може не імпонувати загальна спрямованість роботи, яка виводить нас на проблему соціальних функцій гуманітаріїв та їхньої відповідальності за розвиток культури та стан думок у суспільстві.

По суті, дисертація С.В. Котової являє собою історіографічну роботу. Разом із тим помітне прагнення до міждисциплінарного підходу. Зокрема, дисертантка зазначає, що вона використовувала «теоретичні напрацювання в сфері глобальної і транснаціональної історії» (С. 45). Вочевидь також, що дисертація претендує й на статус компаративістського дослідження, адже мета дослідження полягає у виявленні *спільних та відмінних рис* формування «образу ворога» в соціогуманітарному дискурсі Великої Британії, Німеччини і Росії періоду Першої світової війни (1914-1918 рр.).

Загалом, можна сказати, що авторка поставила перед собою достатньо амбітні завдання. І вже на початку аналізу цієї роботи можна сказати, що в цілому вона з ними впоралася.

Тим не менш, саме масштабність мети та завдань зумовила як переваги, так і недоліки рецензованої праці. Саме тому, у своєму відзиві я не буду робити, як зазвичай це робиться, тобто спочатку наводити схвальні твердження, а потім зазначати недоліки, а буду поєднувати свої досить різні оцінки, зауваження та пропозиції.

Компаративістика сьогодні визначається як перспективний напрямок досліджень. Втім, на жаль, такого роду робіт дуже мало, оскільки такі завдання досить складні. С.В. Котова наважилася на це, і таку спробу слід вітати. Втім, вона ще й ускладнила завдання, бо для порівняння бере не дві, а три країни. На мою думку, двосторонній варіант був би і легшим, і продуктивнішим. Зокрема, можна було б загострити увагу саме на порівнянні антинімецьких висловлювань британських та російських науковців і публіцистів. Бо ворог один, а умови різні. Такі сюжети є в тексті дисертації (наприклад, див. висновок на с. 159), але можна було б глибше їх проаналізувати, якби авторка зосередилася лише на них. «Тристоронній варіант» обумовив те, що авторка розташовувала матеріал різних країн послідовно і не завжди пропорційно (наприклад, у підрозділі 3.1 суттєво більше матеріалу про Російську імперію, ніж про Британську). Окрім того, інколи по тексту перехід від однієї країни до другої, а потім до третьої ніяк не позначено, і це обумовлює певні логічні (сміслові) розриви.

Як уже зазначено, робота має історіографічний характер, бо часто йдеться про професійних істориків та про історичну свідомість. Традиційно вважається, що історіографічну роботу писати складніше. І я з цим згоден, бо таке дослідження вимагає врахування широкого спектру думок, здійснення як узагальнень, так і глибокої аналітики, пов'язано із постійним

застосуванням історіографічної рефлексії. В дисертації використано велике коло різноманітної літератури. В тому числі значну її частку становлять праці іноземною мовою (більше 200 позицій). Чимало з цитованих текстів малознайомі, а то й зовсім незнайомі українським історикам. І в цьому є цінність праці С.В. Котової. Більше того, слід розуміти, що адекватно перекласти тексти сторічної давності було не так легко (тому правильно, що інколи в цитаті окремі слова наведені мовою оригіналу). І все ж, зазначу, що чимало історіографічних сюжетів існують в якості констатації, в той час як, на нашу думку, їх слід було б проблематизувати. Подекуди цитування відбувається без будь-якої інтерпретації. Так, наприклад, коли в тексті йдеться про погляди Р. Мьюіра чи В. Бузескула, то коментарі скоріше залишені на розсуд читача відповідних цитат.

Позитивно оцінюючи джерельну базу з точки зору розмаїття і кількості джерел, разом із тим, звернемо увагу на дещо поверхову класифікацію джерел (С. 29). Так, в якості окремої групи зазначені видання науково-популярного характеру, втім, в роботі неодноразово згадуються й наукові праці (наприклад, С. 29). А подекуди зазначені їхні особливості: «Публікації російських вчених-гуманітаріїв на сторінках журналу переважно були в жанрі наукової публіцистики» (С. 124). Вочевидь, авторці слід було б більш детально схарактеризувати історіографічні джерела та їх розмаїття. Водночас докладну характеристику періодичних видань Російської імперії в даному випадку вважаємо зайвою (С. 34 – 35). Звичайно, було б добре залучити до аналізу ще й візуальні джерела, але розуміємо, що це б ще більше ускладнило завдання. Можна лише побажати авторці не залишати обрану тему і з часом дослідити й візуальні джерела.

На окрему увагу заслуговують методологія та методи дисертаційного дослідження. В спеціальному розділі авторка слушно прокоментувала поняття «історична культура», схарактеризувала завдання імагології та ін. С.В. Котова добре обізнана з сучасними працями, де запропоновані важливі для теми підходи, принципи та методи (про що свідчать публікації авторки). Втім, в тексті дисертації (С. 46 – 47) вона чомусь вдалася до повторення деяких типових для дисертаційних праць ритуальних фраз (про «історизм», «ідеографічний» та інші методи). На нашу думку, краще було б детальніше розкрити задекларований інструментарій контекстуальної методології та «нарративних шаблонів» Д. Верча (С. 46). Так само це стосується поняття «дискурс», яке у тексті згадано 68 разів. В дисертації авторка виокремила різноманітні дискурси: «науковий», «політичний», «ліберальний», «інтелектуальний», «популярний», «гуманітарний». До речі й об'єктом дослідження визначено «соціогуманітарний дискурс». Втім, С.В. Котова

чомусь не стала пояснювати його (як і ключове поняття «дискурсивні стратегії») у відповідному підрозділі. Вважаю, що обмежитися тим, що це поняття міцно увійшло в гуманітаристику недостатньо. Також, як свідчить дисертація, авторка фактично виявила та порівняла певні ключові метафори. Це досить перспективний підхід. Але чомусь вона не стала характеризувати евристичну функцію метафор. Так само як не звернула увагу і на теорії образів.

Виклад основного матеріалу здійснено в трьох наступних розділах. Авторка досить логічно і послідовно схарактеризувала відповідні процеси, зробила декілька важливих спостережень та висновків. Зокрема, вона зазначила, що «різний рівень організації пропаганди у Великій Британії, Німеччині та Росії, значення медійних ресурсів в суспільстві та їхній вплив в освіченому середовищі визначили і різну ступінь втягненості вчених-гуманітаріїв у пропагандистські акції» (С. 66), що ідеологема «особливого шляху» фактично обґрунтовувала мілітаризм, шовінізм і експансіонізм (С. 75), про те, що центральною темою всіх трьох історіографій періоду війни був «мілітаризм» (С. 121), що з початку ХХ ст. «будівництво минулого» перестало бути прерогативою професійних істориків (С. 123), що «фактично вчені-гуманітарії створювали «нарративні шаблони», які не передбачали внутрішньої рефлексії читачів» (С. 159) та ін. Як на мене, то найбільш цікавим є четвертий розділ і особливо підрозділ 4.2 («Криза культури» в публіцистиці і науковому дискурсі).

І тим не менш, інколи здається, що узагальнення можна було б продовжити. Зокрема, йдеться про метафори, які використовували творці «образів ворога». Так, у тексті дисертації (передовсім у 4 розділі) часто наводяться негативні епітети, якими публіцисти наділяли ворогів («підступний», «віроломний», «хитрий» та ін.). Втім, ще більш цікаві для аналізу наведені характеристики-метафори («народ-торговець», «народ-герой», «народ-варвар»), особливо з історичним підтекстом (як от «войовничі орди тевтонів»). Так само для розуміння певних ідейних конструкцій важливі метафори на кшталт «брати-слов'яни». Про силу метафор свідчить той факт, що поступове поширення метафори «імперіалістична війна» пов'язано із «братанням», яке розпочалося на фронті наприкінці війни. Відповідно, було б цікаво простежити, як змінювався спектр провідних метафор, як відбувалася їхня баналізація. Здається, що дисертантка зупинилася перед найбільш цікавим. Хоча по тексту авторка неодноразово згадує «нарративні шаблони», але у висновках немає якоїсь їх докладної характеристики. Натомість маємо повтори, часто текстуальні, тобто висновки підрозділів і розділів

На жаль, в роботі є технічні огріхи (с. 20, 21, 62 та ін.), стилістичні помилки (С. 22, 42 та ін.), деякі дрібні фактичні неточності (С. 83).

І все ж наведені недоліки не є принциповими, вони в цілому не впливають на загальне позитивне враження від роботи, яка відрізняється науковою новизною. Зазначимо також, що дисертаційна праця пройшла необхідну апробацію (результати дослідження відображені в одинадцяти публікаціях, були оприлюднені на восьми конференціях).

Загальний висновок: Дисертаційне дослідження С.В. Котової «Образ ворога» в соціогуманітарному дискурсі Великої Британії, Німеччини та Росії періоду Першої світової війни (1914-1918 рр.)» має важливе теоретичне і практичне значення, є самостійним, завершеним науковим дослідженням, що відповідає вимогам, які висуваються до такого роду кваліфікаційних наукових праць. Вважаємо, що авторка заслуговує на присудження їй наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни.

Доктор історичних наук, професор,
завідувач кафедри історіографії,
джерелознавства та археології
історичного факультету
Харківського національного
університету ім. В.Н. Каразіна

С.І. Посохов

Підпис засвідчую
Начальник служби управління
персоналом

